

Заграновська О. І.,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ВВІЧЛИВОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ (на матеріалі англійського та українського мовлення)

У статті досліджуються поняття категорії ввічливості та способи її реалізації в сучасних англійській та українській мовах за допомогою мовленнєвих актів. З'ясовується сутність мовленнєвих актів та їх роль у вираженні ввічливості у процесі спілкування. Наводяться приклади, що яскраво відображають, як при вживанні прямих, а особливо непрямих актів виражається категорія ввічливості, негативною зокрема.

Ключові слова: прями та непрями мовленнєві акти, категорія ввічливості, комунікативний процес.

В статье исследуются понятие категории вежливости и способы ее реализации в современных английском и украинском языках с помощью речевых актов. Обозначается сущность речевых актов и подчеркивается их роль для передачи вежливости в процессе общения. Подаются примеры, что четко отображают, как при употреблении прямых, а особенно непрямых актов передается категория вежливости, негативной частности.

Ключевые слова: прямые и непрямые речевые акты, категория вежливости, коммуникативный процесс.

The research focuses on the analysis of the nature of the category of politeness and the methods of its realization in the modern English and Ukrainian languages. The notion of the acts of speech and their role in expressing politeness in the communicative process is studied. The author gives the examples which show the expression of the category of politeness, negative in particular by means of direct and especially indirect acts of speech.

Key words: direct and indirect acts of speech, the category of politeness, communicative process.

Як відомо, поняття мовленнєвого акту (далі – МА) посідає вагоме місце в сучасній комунікативно зорієнтованій лінгвістиці. Саме МА перетворює мовне висловлення в носія комунікативного смислу [3, с. 21].

Теорія МА розвивалася зусиллями філософів, логіків, когнітивістів як комплексний дослідницький напрям. Основи теорії МА заклав британський філософ Джон Остін у 1955 р. у межах Джеймсівського курсу, читаного ним у Гарвардському університеті.

Однією з перших версій теорії вченого про МА з'явилася теорія перформативів, у якій досліджувалися висловлення, що перебувають поза критеріями істинності/неістинності, наприклад, оголошення війни чинним монархом, винесення вироку суддею тощо. За своєю комунікативною метою вони відрізняються від констативів, які підлягають критеріям істинності/неістинності, як-от: *Світить сонце* тощо.

У подальшому ідеї Дж. Остіна розвивали Джон Серль, Петер Стросон, Джефрі Ліч, Анна Вежбицька та інші.

Аналіз перформативів і констативів дав змогу Дж. Остіну сформулювати ідею, згідно з якою МА несе в собі певний смисл та референції (локуція/locution), має потрібну комунікативну спрямованість (ілокуція/illocution) та впливає на свідомість чи поведінку адресата (перлокуція/perlocution).

Опираючись на дослідження вчених-лінгвістів типовим можемо вважати таке розуміння МА: “Мовленнєвий акт – це цілеспрямована мовленнєва дія, яка відбувається відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації” [1, с. 136]. Залежно від обставин або умов, в яких здійснюється МА, він може або досягти поставленої мети і тим самим виявитися успішним, або не досягти її. Основними рисами МА є інтенціональність, цілеспрямованість і конвенціональність. Залежно від процесу комунікації МА може бути як перформативним чи констативним, так і прямим чи непрямим.

Мета дослідження полягає в тому, щоби проаналізувати та показати на прикладах як за допомогою прямих, а особливо непрямих МА реалізується категорія ввічливості у мові.

Предметом дослідження є категорія ввічливості, негативною зокрема.

Аналіз проводитимемо на матеріалі сучасної англійської та української мов. Джерельною базою слугують Британський національний корпус [9] та лексикографічна система “Словники України” [8].

Вище зазначалося, що успішність МА визначається такими чинниками як обставини, за яких вони вживаються в процесі спілкування. Однак, варто також сказати про знання мовців лінгвістичного рівня мови, володіння правилами та дотримання норм мовлення певної мовної спільноти, вдалий вибір засобів спілкування тощо.

Однією з найважливіших норм спілкування є принцип ввічливості, важливої складової принципу співпраці між співрозмовниками.

Хоча чимало праць зарубіжних і вітчизняних учених присвячено категорії ввічливості, це питання ще перебуває на стадії вивчення.

Так, Б. Фрейзер стверджував, що ввічливість – це “динамічний концепт, який змінюється в часовому плані”; і в той самий час це і варіювальний концепт, який змінюється в залежності від територіально-культурної належності” [10, с. 221]. Ввічливість слід розглядати як комунікативну категорію, тому що саме такі категорії відображають комунікативну свідомість людини, містять визначені знання про комунікацію, норми і правила спілкування.

Комунікативна категорія ввічливості – це система національно-культурних стратегій поведінки, спрямованих на гармонійне, безконфліктне спілкування.

Р. Лакофф формує принцип ввічливості, що можна вважати запорукою успішного, ввічливого спілкування у вигляді трьох правил:

- “Не нав’язуй свою думку” (“Do not impose”);
- “Давай співрозмовнику можливість вибору” (“Give options”);
- “Будь доброзичливим” (“Make the listener feel good. Be friendly”) [11, с. 43-46].

Згідно з теорією ввічливості П. Браун і С. Левінсона, розрізняють 2 типи ввічливості – позитивну (Positive Politeness) і негативну (Negative Politeness) [6].

Якщо перша форма ґрунтується на зближенні комунікантів (approach-based), і цим досягається позитивний ефект спілкування, то друга – спрямована дистанціювати комунікантів (avoidance-based), що, в свою чергу, веде до психологічного дискомфорту під час спілкування.

Якщо категорія ввічливості виражається за допомогою прямих МА, в такому випадку адресант чітко окреслює комунікативну мету (ілокуцію), а адресат вірно трактує ілокутивний зміст повідомлення.

Порівняйте:

Будь-ласка, говори по суті справи (Please, be relevant);

Не говори того, для чого у тебе немає достатніх підстав, будь-ласка (Do not say that for which you lack evidence, please);

“Would you like to play chess?” I said (“Чи не бажаєте зіграти у шахи?” – я спитав) [11].

Однак, особливу увагу у дослідженні привертає категорія негативної ввічливості, котра спрямована на обмеження дії співрозмовників, що робить комунікативний акт психологічно некомфортним. Частіше ця категорія реалізується шляхом вживання непрямих МА. Останні, у свою чергу, характеризуються певними засобами мови, що спрямовані на пом’якшення негативного ефекту на співрозмовника і допомагають уникнути конфлікту спілкування.

Тепер варто з’ясувати, що таке непрямий МА і яку роль він відіграє у процесі комунікації. На відміну від прямого МА, який має лише одну, пряму ілокуцію, що витікає з буквального, базисного значення висловлення, непрямий МА характеризується більше, аніж однією ілокутивною силою, а саме до прямої ілокуції додається непрямая ілокуція (прагматична функція висловлення), яка детермінується комунікативною спрямованістю. Мета непрямих МА – вплив на слухача у бажаний спосіб. Класичним прикладом є вислів наведений Дж. Серлом *Can you pass the salt?* [7, с. 222]. Цей вислів інтерпретується як прохання. Інший вираз *There is a fly in your soup* може вживатися у контексті як застереження не їсти суп. Висловлювання *Але ж ти можеш йому допомогти* в певних комунікативних умовах має значення спонукання до цієї дії *Допоможи йому*. В непрямих МА один ілокутивний акт здійснюється шляхом виконання іншого. В них той, хто говорить, передає слухачеві більше змісту, ніж той, хто повідомляє, що він робить, спираючись на загальні знання. Саме застосування непрямих МА з вірно підібраними засобами мови зменшує категоричність окремих значень, робить комунікативний акт позитивнішим та успішнішим.

Наведемо декілька прикладів ролі непрямих МА в реалізації категорії негативної ввічливості.

Запитуючи мовця про час, а цим ми втручаємося у дію співрозмовника, доцільніше вжити ввічливішу форму – непряме питання із супровідною ілокуцією прохання. Наприклад: *Would you tell me what time it is now?*. Тобто вживання непрямих МА дає нам змогу зменшити небажане втручання у справи інтракванта.

Досить ефективним способом вираження негативної ввічливості в спонуканні адресата виконати дію є вживання конструкцій з модальними фразами, дієсловами, та частками. Поширеними є *suppose, believe, think, consider* тощо. Дієслова мисленнєвої діяльності вживаються для вираження думки, погляду. Наприклад:

Ви не змогли б зачинити двері?;

The fact is, I suppose, I am too English;

May I come along? – asked Karen;

I scarcely know him.

В останньому прикладі модальна частка має більш ввічливий характер у порівнянні з категоричною відмовою.

Не менш ефективною формою реалізації принципу ввічливості є форма розділового запитання, що втягує співрозмовника в обговорення і дає йому можливість висловити свій погляд. Наприклад: *I am a fool, aren't I?*

Вживаючи імперативну аналітичну форму *Let us*, ми також залучаємо до дії мовця і зменшуємо комунікативний тиск на слухача. Наприклад: *Let us give a party tonight.*

До категорії негативної ввічливості можна віднести таку форму імпліцитного (прихованого) звинувачення, як непряме звинувачення на основі порівняння із загальноприйнятими нормами поведінки чи суспільної моралі, як-от: *Liar! You did it for money.* Тобто людині докоряють за те, що вона зробила дещо лише заради грошей.

МА відмови, заперечення та незгоди конфліктні та суперечать принципу ввічливості. Прямі форми цих МА, як правило, містять заперечну частку *not* та характеризуються категоричністю вираженого значення. Наприклад: *No, I will not marry you.*

Вживання стратегій негативної ввічливості сприяють залагодженню конфлікту. Ось приклад непрямой відмови: *You'll come along too, won't you? – I am tired.*

Отже, підсумовуючи усе вище викладене, варто підкреслити важливість вживання мовленнєвих актів, непрямих зокрема для вираження категорії ввічливості в комунікативному процесі. Саме за допомогою непрямих МА ефективно реалізується категорія негативної ввічливості, що, у свою чергу, сприяє запобіганню комунікативних невдач, пом’якшенню категоричності окремих значень, зменшенню комунікативного тиску на співрозмовника, збереженню соціального образу адресата для досягнення мети спілкування і реалізації успішного мовленнєвого акту.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 136-137.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології / Ф. С. Бацевич // Навчальний посібник. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2006. – С. 34-35.
3. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи: Монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – С. 256.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич // Підручник. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
5. Григоренко І. В. Принцип ввічливості у сучасному англійському дискурсі. Позитивна та негативна ввічливість / І.В. Григоренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.weblancer.net/download/portfolio/521113/521113.doc
6. Рогатюк А. Є. Непрямі мовленнєві акти як форма реалізації негативної ввічливості у сучасній англійській мові / А.Є. Рогатюк, І.П. Рабійчук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 4. – С. 91-93.
7. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт?; Косвенные речевые акты; Классификация речевых актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVII. – М., 1986. – С. 151-222.
8. Словники України: лексикографічна система [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua>
9. British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpus.byu.edu/bnc/x.asp>
10. Fraser B. Perspectives on politeness / B. Fraser // Journal of Pragmatics. – 1990. – Vol. 14. – P. 219-236.
11. Grice H.P. Logic and Conversation / H.P. Grice // Syntax and Semantics. – 1975. – Vol. 3. – P. 41-58.